

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ

Ο ΕΜΠΡΗΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΩΝ ΤΗΛΕ-ΔΙΑΞΕΙΦΙΜΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΣΥΝΩΜΟΣΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ ΣΚΟΥΛΑΡΙΚΗ*

Η ενημέρωση τρέφεται από τις εξελίξεις, και οι τελευταίες εξελίξεις είναι πρωτίστως πολιτικές. Όμως το μετεκλογικό σκηνικό θα στηθεί πάνω σε ένα βαρύ, καπνισμένο τοπίο.

Για όποιον έζησε από κοντά τις πυρκαγιές, μοιάζει εξωφρενικό το πόσο γρήγορα το θέμα αυτό παραμερίστηκε από την επικαιρότητα. Μετά το σοκ των εικόνων της καταστροφής, οι Έλληνες πολίτες άκουσαν σκόρπιες καταγγελίες, χόρτασαν συνωμοσιολογική σπέκουλα, κι ύστερα κλήθηκαν να επαναπαυθούν μέσω ενός δακρύβρεχτου όσο και λαμπερού τηλεμαραθωνίου φιλανθρωπίας. Πολιτικοί και δημοσιογράφοι στα μέσα ενημέρωσης επέστρεψαν στη ρουτίνα των κομματικών διαξιφισμών, με μόνη έγνοια οι μεν την τηλεθέαση, οι δε τη μάχη του σταυρού.

Δεν έγινε καμιά σοβαρή προσπάθεια να εξεταστούν, εμπειριστατωμένα και αναλυτικά, οι αιτίες μιας τόσο μεγάλης καταστροφής. Δεν μάθαμε τίποτα συγκεκριμένο για τις παραλήψεις ή τις δυσλειτουργίες του κρατικού μηχανισμού, σχετικά

με την πρόληψη και την αντιμετώπιση των πυρκαγιών. Δεν κλήθηκαν ειδικοί να διαφωτίσουν το κοινό, ούτε δόθηκε τηλεοπτικός χρόνος για να συζητηθεί το μοντέλο ανάπτυξης και αποκατάστασης για την επόμενη μέρα. Αντί αυτών, ακούγαμε ανακρίβειες και εικτολογίες από δημοσιογράφους και δικαιολογίες της συμφοράς –κυριολεκτικά και μεταφορικά– από κυβερνητικούς παράγοντες.

Κι ύστερα, με εμφανή ανακούφιση, μας ανακοίνωσαν από τα τηλεοπτικά κανάλια ότι «άρχισε επιτέλους η προεκλογική περίοδος!». Κι έτσι ξαναπιάσαμε το γνωστό μοντέλο «προκάτ» ενημέρωσης, με τους υποψηφίους να διαπληκτίζονται νυχθημερόν στα τηλεπαράθυρα, ανταλλάσσοντας φράσεις των 30 δευτερολέπτων και πηδώντας από το ένα θέμα στο άλλο, χωρίς να συζητούν επί της ουσίας τίποτα. Η ατζέντα της δημόσιας συζήτησης προσαρμόστηκε, ως είθισται, στα μέτρα της εκλογικής καμπάνιας των δύο βασικών διεκδικητών της εξουσίας.

Είναι προφανές ότι το μηντιακό-πολιτικό μας σύστημα δεν ανέχεται ανατροπές. Για κάθε πρόκληση, έχει μία, στερεότυπη απάντηση: την αντιπαράθεση κομματικών αντιπροσώπων,

* Η Αθηνά Σκουλαρίκη διδάσκει στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης.

κατά προτίμηση αναγνωρίσιμων, με τη διαμεσολάβηση παρουσιαστών-τηλεστάρ που θέτουν κλισέ ερωτήσεις, αντλώντας συνήθως από τα επιχειρήματα των κομματικών επιτελείων. Ο λόγος που εκφέρουν οι περισσότεροι πολιτικοί περιορίζει αναπόφευκτα τις παραμέτρους κάθε κρίσιμου ζητήματος στην κομματική γραμμή και τις επιταγές της πολιτικής επικοινωνίας.

Το μοντέλο αυτό βολεύει τους πάντες: τους παραγωγούς προγράμματος των σταθμών που εξασφαλίζουν φθηνό τηλεοπτικό προϊόν, τους διαφημιστές που αναζητούν ζωντανούς διαλόγους αλλά με συμβατικό περιεχόμενο, τους δημοσιογράφους που δεν χρειάζεται να κοπιήσουν για να ερευνηθούν τα θέματα και βέβαια, τους πολιτικούς που έχουν μάθει καλά τους κανόνες του παιχνιδιού και παίζουν στο δικό τους «γήπεδο». Το ότι οι τηλεθεατές δεν αποκομίζουν τίποτα, πέρα από μια εντύπωση περί της επικοινωνιακής δεινότητας συγκεκριμένων υποψηφίων, εξυπηρετεί απόλυτα τον ανομολόγητο στόχο όλων των παραπάνω: να διαιωνίσουν την αφασία των πολιτών που καταναλώνουν την πολιτική ως θέαμα.

Η γοητεία της συνωμοσιολογίας

Δεν είναι παράδοξο, με τη δεδομένη τηλε-πολιτική κουλτούρα, το ότι βρήκαν τόση απήχηση οι θεωρίες συνωμοσίας ως προς τα αίτια των πυρκαγιών. Το ενδιαφέρον δεν είναι τόσο ποιες (προφανείς) σκοπιμότητες εξυπηρετούν, όσο το πώς εξηγείται η τάση μεγάλου μέρους των Ελλήνων πολιτών, από όλο το πολιτικό φάσμα, να πείθεται από τέτοιες ερμηνείες.

Η αρχή έγινε με την κυβέρνηση που έσπευσε, ενώ ακόμα οι φωτιές επεκτείνονταν ανεξέλεγκτες, να καταγγείλει «οργανωμένο σχέδιο» απροσδιόριστης προέλευσης. Τόσες φωτιές «δεν μπορεί να είναι σύμπτωση», άφησε πρώτος το υπονοούμενο ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής.¹ Επισήμως κανείς δεν αναλάμβανε την ευθύνη να μιλήσει συγκεκριμένα, τα στελέχη όμως της δεξιάς παράταξης φρόντισαν να διαρρεύσουν διάφορα σενάρια, περί Τούρκων, Αλβανών, Πασόκων (ο συνήθης ύποπτος Λαλιώτης) ή κουκουλοφόρων-αντιεξουσιαστών.

Ακολούθησε το επικοινωνιακό εύρημα της «ασύμμετρης απειλής», που εισήγαγαν η Ντόρα Μπακογιάννη και ο Βύρων Πολύδωρας, ως άλλοθι για την πρωτοφανή ανεπάρκεια του κρατικού μηχανισμού. Ο όρος αυτός, που παραπέμπει σε τρομοκρατικές επιθέσεις, έγινε προσπάθεια να ερμηνευτεί κατά το δοκούν και τελικά αποσύρθηκε, όταν έγινε αντιληπτό ότι κόστιζε ακριβά στη διεθνή εικόνα της χώρας.

Σε μια τρίτη φάση, η επικοινωνιακή τακτική της κυβέρνησης φαίνεται να πέτυχε τελικά το στόχο της, αφού οι πυρκαγιές κατέληξαν να μνημονεύονται ως «εθνική τραγωδία», σαν να επρόκειτο για χτύπημα της μοίρας, για το οποίο κανείς δεν ευθύνεται. Εντωμεταξύ, όμως, η συνωμοσιολογία είχε αφήσει να αιωρούνται ερωτηματικά, απαλλάσσοντας τους αρμόδιους φορείς και την πολιτική ηγεσία από τις προφανείς ευθύνες τους.

Αρκετά Μέσα Ενημέρωσης υποστήριξαν τα σενάρια συνωμοσίας, είτε από φιλοκυβερνητική διάθεση είτε για εντυπωσιοθηρικούς λόγους. Οι λαϊκές, δεξιές εφημερίδες με ακραίου τίτλους εκμεταλλεύτηκαν το θέμα, ενισχύοντας τις φήμες και τη σύγχυση.² Αλλά και στην τηλεόραση, άλλοι

ρτή, και άλλοι με έμμεσο τρόπο, συνέβαλαν στην τρομολαγνεία. Την ώρα που η Αρχαία Ολυμπία τυλιγόταν στις φλόγες, ο Αντέννα άνοιξε το δελτίο ειδήσεων με τον τίτλο: «Στόχος η Ελλάδα» και τον Νίκο Ευαγγελάτο να ανακοινώνει: «Κυρίες και κύριοι, η χώρα δέχεται επίθεση!».³ Κάτω από τα πλάνα του καμένου σταδίου, ο υπότιτλος έγραφε: «Πήγαν να κάψουν την ιστορία μας». Οι αυτοурγοί δεν κατονομάστηκαν ποτέ. Μόνο η *Αυριανή* διακινούσε με βεβαιότητα δήθεν πληροφορίες της ΕΥΠ ότι ο σκοτεινός εγκέφαλος ήταν ο Κοσοβάρος Danilo⁴... Τι κι αν μαίνονταν στην Αλβανία εξίσου καταστροφικές πυρκαγιές;

Ούτε όμως, τα λοιπά σενάρια εμφάνιζαν μεγαλύτερη αληθοφάνεια. Εκτός από τη χρονική σύμπτωση πολλών πυρκαγιών, που πάντως δεν είναι σπάνια σε ημέρες καύσωνα και ανέμων, δεν υπάρχει κανένα στοιχείο που θα μπορούσε να παραπέμπει σε συνολικό σχέδιο. Οι θεωρίες συνωμοσίας, όμως, δεν χρειάζονται αποδείξεις: τρέφονται από διαδόσεις και από τη λογική του «ποιος επωφελείται».

Αξιοσημείωτο είναι ότι η καχυποψία και η δυσκολία ερμηνείας των γεγονότων άγγιξε ένα πολύ ευρύ φάσμα πολιτών. Οι θεωρίες συνωμοσίας δεν είχαν μόνο μία πολιτική απόχρωση. Εκτός από την κυβερνητική συνωμοσιολογία, που στοχοποιούσε εξωτερικούς και εσωτερικούς εχθρούς, εμφανίστηκε στη συνέχεια και μια αριστερή «αντικαπιταλιστική» εκδοχή, δυστυχώς εξίσου αυθαίρετη. Δεν αναφέρομαι στην εύλογη καταγγελία της αλόγιστης οικιστικής επέκτασης και της αδηφάγου κερδοσκοπίας εις βάρος του οικοσυστήματος και του φυσικού πλούτου της χώρας. Αναφέρομαι στα σενάρια περί οργανωμένου σχεδίου εμπρηστών, προκειμένου να διευκολυνθεί η χάραξη της Ιονίας Οδού. Όσοι διαδίδουν αυτές τις εικασίες, δεν έχουν κοιτάξει το χάρτη της Πελοποννήσου σε κλίμακα εγγύτερη από αυτή του... δορυφόρου!⁵ Περιττό να προσθέσει κανείς, βέβαια, ότι τα μεγάλα οικονομικά συμφέροντα έχουν προσφορότερους τρόπους να κάνουν τη δουλειά τους από τη λύση της πυρκαγιάς...

Ως νοητικό σχήμα, οι θεωρίες συνωμοσίας τροφοδοτούνται από την προκατάληψη. Σε καταστάσεις κρίσης, ο καθένας αναζητά τον ένοχο που ταιριάζει στην ιδεολογία του. Έτσι, το κομμάτι της αριστεράς που απορρίπτει το αστικό κράτος και τον εκσυγχρονισμό, τείνει να μην αποδέχεται τις ερμηνείες που ενοχοποιούν «απλώς» την ανεπάρκεια των κρατικών υπηρεσιών στην αντιμετώπιση των πυρκαγιών. Επιλέγει και σε αυτή την περίπτωση να στραφεί εναντίον του ταξικού εχθρού, καταγγέλλοντας τα εξ ορισμού ύποπτα καπιταλιστικά συμφέροντα. Αντίστοιχα, οι εθνικιστές κατηγορούν τους ξένους, οι δεξιοί τους αναρχικούς κι ο Γιακουμάτος «το πράσινο που καίει το πράσινο»...

Η ανορθολογική διάσταση της συνωμοσιολογίας αναδεικνύεται από την αοριστία των καταγγελιών και την ανυπαρξία αποδεικτικών στοιχείων. «Όλος ο κόσμος το λέει, δεν είναι τυχαίες αυτές οι πυρκαγιές», επέμενε χαρακτηριστικά ο υπουργός Μανώλης Κεφαλογιάννης, επικαλούμενος αντί άλλων αποδείξεων, το λαϊκό αίσθημα. Για να καταλήξει σε μια ταυτολογία, χωρίς περαιτέρω διευκρινίσεις: «Υπάρχει ένα χέρι που βάζει αυτές τις πυρκαγιές!».⁶ Όπως έχει γράψει δηκτικά ο Πάσχος Μανδραβέλης: «Ο πρώτος κανόνας είναι η

ασάφεια. Για να είναι πειστική μια θεωρία συνωμοσίας ποτέ δεν λέμε “ποιος, πού, πότε και γιατί”».⁷

Η πρακτική αυτή είναι πολιτικά χρήσιμη, αλλά και ψυχολογικά ερμηνεύσιμη: οι άνθρωποι δυσκολεύονται να κατανοήσουν δομικές και θεσμικές εξηγήσεις, προτιμώντας να προσωποποιήσουν την «ενοχή» σύμφωνα με μια ξεκάθαρη σχέση κινήτρου-υπαιτιότητας.⁸ Οι θεωρίες συνωμοσίας τελικά λειτουργούν παραπλανητικά, καθώς «αθρώνουν» τους άμεσα υπεύθυνους και συσκοτίζουν τις πραγματικές αιτίες. Πρόκειται για απλοϊκές, σχηματικές ερμηνείες που επιδρούν καθησυχαστικά, καθώς το άτομο απαλλάσσεται κάθε άμεσης ή έμμεσης ευθύνης για τις αρνητικές εξελίξεις, ενώ το κακό χρεώνεται σε κάποιον έξω από το οικείο περιβάλλον του –συνήθως στον προσφορότερο ιδεολογικό εχθρό.

Η εκδοχή της συνωμοσίας είναι καταρχήν απίθανη, ακριβώς γιατί προϋποθέτει μια ιδιαίτερος απαιτητική οργάνωση, την εμπλοκή πολλών προσώπων και άκρα μυστικότητα. Παρά τη λειτουργική πολυπλοκότητά της, προτείνει μια μονοδιάστατη, μάλλον απλουστευτική εξήγηση για τα πράγματα. Ίσως γι' αυτό αποδεικνύεται πιο ελκυστική από άλλες πιο εύλογες, αλλά σύνθετες ερμηνείες.

Περί ευθυνών

Για τις καταστροφικές πυρκαγιές του φετινού καλοκαιριού δύσκολα μπορεί να αρκεστεί κανείς σε μονοπαγοντικές εξηγήσεις. Οι καιρικές συνθήκες, η παρατεταμένη ανομβρία, η ανθρώπινη αμέλεια, τα σκουπίδια στα δάση και οι παράνομες χωματερές, οι πυλώνες της ΔΕΗ, οι εμπρηστές (οικοπεδοφάγοι, καταπατητές, βοσκοί) και επιπλέον, σε πολιτικό επίπεδο, η ελλιπής στελέχωση της πυροσβεστικής, οι κομματικές αποστρατεύσεις του τελευταίου χρόνου, η προεκλογική αποδιοργάνωση των κρατικών υπηρεσιών, καθώς και η πανθομολογούμενη αποτυχία ιεράρχησης των αναγκών και συντονισμού των δυνάμεων πυρόσβεσης είναι παράγοντες που συντέιναν στην εκδήλωση και επέκταση των πυρκαγιών.

Ωστόσο, οι λόγοι αυτοί δεν ικανοποιούν όσους έχουν εθιστεί στην καχυποψία. Ίσως γιατί το μέγεθος της καταστροφής μπορεί να γίνει αποδεκτό μόνο ως αποτέλεσμα απρόβλεπτων, εξω-πραγματικών, παραγόντων. Μοιάζει πράγματι αδιανόητο η συνήθης αδιαφορία μας για το περιβάλλον, η έλλειψη προνοητικότητας και η αναξιοκρατία στον δημόσιο τομέα να κόστισαν μέσα σε ένα καλοκαίρι 76 ζωές και 2.600.000 στρέμματα καμένης γης. Και όμως, ίσως ήρθε η ώρα να καταλάβουμε πού οδηγεί η περιβαλλοντική ανευθυνότητα, η υποτίμηση των κινδύνων και η ανοχή της κακοδιοίκησης.

Επειδή ζούμε σε συνθήκες επιβάρυνσης του περιβάλλοντος και αύξησης της θερμοκρασίας σε παγκόσμιο επίπεδο, τέτοια φαινόμενα δεν θα εκλείψουν. Το έχουν καταλάβει και οι πλέον δύσπιστοι: δεν υπάρχουν χρονικά περιθώρια. Χρειαζόμαστε άλλου τύπου σχεδιασμό και πρόληψη, κυρίως όμως άλλο μοντέλο ανάπτυξης που να προτάσσει το σεβασμό στην οικολογική ισορροπία και το κοινωνικό όφελος –και όχι να γίνεται η φύση βορά στα τοπικά μικροσυμφέροντα και στην ανεύθυνη κερδοφορία των επιχειρήσεων.

Η συνειδητοποίηση αυτή δημιουργεί την ανάγκη να ανοίξει ο δημόσιος διάλογος υπό άλλους όρους. Ο εφησυχασμός που εκτρέφει η τηλεοπτική μας δημοκρατία αποδεικνύεται επικίνδυνος: η καταστροφή έφτασε στην πόρτα μας, ενώ εμείς παρακολουθούμε το θέαμα από τον καναπέ μας.

Αντί επιλόγου

Το γκριζό τοπίο θέλει κόπο, όραμα κι ελπίδα για να ανθίσει ξανά. Όποιος έζησε από κοντά τις πυρκαγιές, όποιος ένωσε τον καπνό να του στερεί την ανάσα, όποιος είδε τις φλόγες να υψώνονται σαν ηφαίστεια στο νυχτερινό ουρανό, όποιος ρίγησε από το αποτρόπαιο τσιτσίσισμα των δέντρων και τον κρότο των κουκουναριών, όποιος άκουσε τις καμπάνες να χτυπούν για να εκκενωθούν τα χωριά το ένα μετά το άλλο, όποιος έτρεξε να σώσει το σπίτι ή το βιος του, όποιος είδε τους ανθρώπους να παλεύουν μόνοι τους με λάστιχα, κουβάδες και κλαδιά, όποιος περίμενε βοήθεια που δεν ήρθε ποτέ, όποιος θρήνησε νεκρούς, όποιος τα έχασε όλα και όποιος είδε τον τόπο του ρημαγμένο από την καταστροφή, δεν μπορεί να ξεχάσει, ούτε να αποζημιωθεί.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Κ. Καραμανλής, δηλώσεις στο Μέγαρο Μαξίμου, 25 Αυγούστου 2007. Βλ. Χρ. Κοραή, «Σενάρια συνωμοσίας...», *Ελευθεροτυπία*, 27 Αυγούστου 2007.
- 2 «Τρομοκρατικός εγκεφαλος πίσω από τις φωτιές;» αναρωτιόταν με πρωτοσέλιδο τίτλο του ο *Αδέσμευτος Τύπος* (26 Αυγούστου 2007). «Ξένοι πράκτορες μας “καίνε”», απαντούσε η *Ακρόπολις* (28 Αυγούστου 2007), «Εχθρικό σχέδιο κατά της πατρίδας μας» έγραφε η *Απογευματινή* (27 Αυγούστου 2007), ενώ η *Χώρα* ανήγγειλε ρητά: «Πόλεμος. Η Ελλάδα δέχεται επίθεση» (27 Αυγούστου 2007). Η *Espresso* από την πλευρά της προτιμούσε μια άλλη εκδοχή, μιλώντας για «Σχέδιο» και «Χτύπημα που θυμίζει “αντάρτικο πόλεων”» (27 Αυγούστου 2007) και ο *Ελεύθερος* έκανε λόγο για «προβοκάτσια» (28 Αυγούστου 2007).
- 3 Δελτίο ειδήσεων *Antenna*, 26 Αυγούστου 2007.
- 4 «Τον Κοσοβάρο “Ντανίλο” δείχνει η ΕΥΠ», *Αυριανή*, 28 Αυγούστου 2007.
- 5 Ήμουν και είμαι απολύτως αντίθετη και με την τουριστική “επένδυση” στον Καϊάφα και με τη χάραξη της Ιονίας Οδού. Όμως οι πυρκαγιές στην Ηλεία άναψαν η μια στο Γεράκι της Πηνείας το απόγευμα της Πέμπτης 23 Αυγούστου και η άλλη το μεσημέρι της Παρασκευής 24 Αυγούστου, στο Παλαιοχώρι στο βουνό Λάπιθος ή Λαπίθας, δεκάδες χιλιόμετρα μακριά από οποιοδήποτε σημείο τουριστικού ή οικονομικού ενδιαφέροντος. Αυτές οι δύο φωτιές επεκτάθηκαν ανεξέλεγκτες ως την Ολυμπία και τον Καϊάφα αντίστοιχα, αφού έκαigan επί ώρες και μέρες, χωρίς να επέμβει συντονισμένα, με σχέδιο και με ικανές δυνάμεις η πυροσβεστική. Ακόμα κι αν υποθεθεί ότι, την ώρα που η πυρκαγιά είχε κυκλώσει την περιοχή, κάποιος άναψε μια συγκεκριμένη εστία στο σημείο που τον εξυπηρετούσε, δεν προκύπτει ότι υπήρξε οργανωμένο σχέδιο στο σύνολο της χώρας ή της περιφέρειας.
- 6 Μ. Κεφαλογιάννης, δελτίο ειδήσεων *Antenna*, 31 Αυγούστου 2007.
- 7 Π. Μανδραβέλης, «Εδώ, οι καλές συνωμοσίες!», *Καθημερινή*, 17 Μαρτίου 2007.
- 8 Βλ. Μ. Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power in American Culture*, Minneapolis, MN, University of Minnesota Press, 1999· Ch. Berlet, M.N. Lyons, *Right-Wing Populism in America: Too Close for Comfort*, New York, Guilford Press, 2000.